

QORAQALPOG'ISTON SHAROITIDA QOVUN O'SIMLIGINING EKISH
MUDDATLARI VA USULLARI

Ismoilova Nasiba Nizomaddin qizi

Qoraqalpoqiston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti assistent o'qituvchi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada yurtimizda aholi ehtiyojidan kelib chiqib, poliz mahsuloti qovunni yetishtirish usullari, qayta ishlash va qurutishni yo'lga qo'yish choratadbirlari xususida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *poliz mahsulotlari, qovun, yetishtirish, texnologiya.*

СРОКИ И СПОСОБЫ ПОСАДКИ ДЫНИ В УСЛОВИЯХ
КАРАКАЛПАКСТАНА

Дочь Исмаиловой Насибы Низомаддина

работает ассистентом преподавателя в Институте сельского хозяйства и агротехники Каракалпакстана.

Аннотация. *В этой статье, исходя из потребностей населения нашей страны, мы расскажем о способах выращивания дынь, мерах по обработке и сушке.*

Ключевые слова: *плодовая продукция, дыня, выращивание, технология.*

MELON PLANTING DATES AND METHODS IN THE CONDITIONS OF
KARAKALPAKSTAN

Ismailova Nasiba Nizomaddin's daughter

is an assistant teacher at the Institute of Agriculture and Agro-Technology of Karakalpakstan.

Abstract. *In this article, based on the needs of the population in our country, we will talk about the methods of growing melons, processing and drying measures.*

Key words: *fruit products, melon, cultivation, technology.*

KIRISH

O'zbekistonning iqlimiy va geografik xususiyatlari, sayyoraning global ekologik tizimi uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan hayvonot va o'simlik dunyosining noyob turlarini o'z ichiga oluvchi nodir ekotizimlari ekologik barqarorlikni ta'minlash masalalarini umummilliy ustuvor masalalar qatoriga qo'shishga asos beradi. So'nggi yillarda O'zbekistonda ta'minlanayotgan iqtisodiyotning yuqori o'sish sur'atlarini e'tiborga olib, jumladan tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ularni kelajak avlod uchun asrash bilan birga atrof muhitni muhofaza qilish bo'yicha harakatlarni iqtisodiy o'sishni ta'minlashga yo'naltirilgan choralar bilan muqobillashtirish zaruriyati tan olinmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Qovunning o'z vaqtida ekilishi yuqori hosil olishda muhim omil hisoblanadi. Qovun ekini urug'ining unib chiqishi ekish muddatini to'g'ri belgilashga bog'liq. O'zbekistonning markaziy viloyatlarida qovunning ertaki navlari 15-aprelgacha, o'rtagisi 20-apreldan 10-maygacha, kechkisi 15-maydan 10-iyungacha ekiladi. Janubiy viloyatlarda esa, ertaki navlar 10-aprelgacha, o'rtagisi 10-20-aprelda, kechkilari esa 10-20-iyunda ekiladi. Shimoliy viloyatlarda ertaki qovunni 20-aprelgacha, o'rtagisini 25-apreldan 10-maygacha, kechkisini 20-30-mayda ekish lozim. Qovun urug'i va ko'chatini ekish ishlari qanchalik o'z vaqtida va sifatli amalga oshirilsa, hosil ham shunga yarasha mo'l va totli bo'ladi. Urug'ni tayyorlash. Ekish uchun to'liq urug'lar olinadi. Urug'lar 3-5 % li osh tuzi eritmasiga solinib, eritmada cho'kkan urug'lar tanlab olinadi. Saralangan urug'lar toza suvda yuvib tashlanadi. Urug'ni ekish oldidan ivitish tavsiya etiladi. Buning uchun urug'lar tez-tez almashtirilib turiladigan iliqroq suvda 8-10 soat davomida ivitilishi lozim. Urug'ni ekishdan oldin sal quritib olish maqsadga muvofiq, chunki bunda ular sepiluvchan bo'ladi. O'simliklar kasalliklarga chalinishini oldini olish maqsadida urug'larni ekish oldidan o'simlikka biogen ta'sir etuvchi moddalarning suvli eritmasida ivitish- metilen ko'ki (metilenovaya sin) -12 litr suvga 4 gramm modda hisobida; salitsil kislotasi -1 litr suvga 0,1-0,5 mg va mikroelementlar eritmasida ivitish (0,1-0,5 % li bor kislotasida); 0,02-0,05 % li marganets sulfat tuzida; 0,005-0,01 % li kobalt sulfat tuzi yoki 0,02-0,04 % li alyumin-molibdat nordon tuzi eritmasida ivitish ularning o'sishiga yaxshi ta'sir ko'rsatadi. Poliz ekinlari urug'lari tuproqning 8-10 sm chuqurlikdagi harorati +12+15o S darajaga yetganida ekishga kirishiladi. Bunday sharoitlar O'zbekistonning janubida aprel oyi boshida, shimolda esa aprel oyi oxirida sodir bo'ladi. Ekish muddatlari mahsulot pishib yetilishi vaqtiga ham bog'liq, binobarin, qovun va tarvuzning qishda saqlanadigan kechki navlari may oyi oxiri -iyun oyi boshlarida ekiladi, bunda hosilning ko'p qismi sentabr-oktabr oyida yetiladi. Ekish chuqurligi urug'larning mayda-yirikligiga, ekish muddatlariga, tuproqning namligi va tarkibiy xususiyatlariga bog'liqdir. Odatda, tarvuz va qovoq urug'lari 5-7 sm va qovun urug'lari 4-6 sm chuqurlikka ekiladi. (1-jadval)

O'zbekistonda tuproq-iqlim sharoiti va navlar xususiyatiga ko'ra poliz ekinlari quyidagi muddatlarda ekiladi:

1-jadval

Navlar	E k i s h m u d d a t l a r i		
	Janubiy xudud	Markaziy xudud	Shimoliy xudud
<i>K o v u n va t a r v u z</i>			
Ertapishar	1-10 aprel	1-30 aprel	20-30 aprel
O'rtapishar	10-20 aprel	1-15 may	1-15 may
Kechpishar	1-10 iyun	15-30 may	20-30 may
<i>Q o v o q</i>			
Hamma navlar	20 aprel-10 may	25-30 aprel	25-30 aprel

Poliz ekinlarini yetishtirishda yerni tayyorlash keyingi barcha agrotexnika chora-tadbirlarining yaxshi naf berishida muhim shartdir. Yerga belgilangan muddatlarda va poliz ekinlarining xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlov berish kerak. Poliz ekinlarini ekish uchun yerni tayyorlash yuzasidan bajariladigan asosiy ish kuzgi shudgor qilishdan boshlanadi.

O'tmishdosh ekinlardan barvaqt bo'shaydigan sug'oriladigan yerlarga avval suv qo'yiladi, so'ngra T-4A chopiq traktoriga tirkalgan ChKU-4 markali chizel-kultivator bilan yer yumshatib chiqiladi. Yerni haydashdan oldin RTT-4,2 o'g'it solg'ich seyalka bilan mineral o'g'itlar va RTO-4 mashinasi yordamida organik o'g'itlar solinadi. Kuzda 30 sm chuqurlikkacha shudgor qilish uchun odatda, to'rt korpusli PLCh-4- 35 osma plug, qo'sh yarusli qilib haydash uchun qo'shyarusli 4 korpusli, chuqur haydagichli (40 sm) PD-4-35 pluglar qo'llaniladi. Ko'p yillik begona o'tlar bilan ifloslangan yerlarda kuzgi shudgorlash oldidan tuproqni yumshatmasdan oldin VKS-1,8 mashina vositasida o'tlar ildizlari tirmalab, yig'ishtirib olinadi. Buzilgan pushta va egatlar GN-2,8 tekislagich-greyder yordamida tekislanadi. Erta bahorda yog'inlar tufayli to'plangan namlikni saqlab qolish uchun yer maydoniga 6-8 sm chuqurlikda ishlov beriladi. Tuproqning turi va holatiga qarab, og'ir yoki o'rta vaznli tirkamalardan foydalaniladi. U shudgorlash yo'nalishiga nisbatan biroz qiyalatib solinadi.

Ekish oldidan yer maydoni ChKU-4 kultivatori bilan 18-20 sm chuqurlikda chizellanadi. Yerni tekislash uchun VP-8 tekislagichdan foydalaniladi. Poliz ekinlari erta muddatlarda (aprelda) ekilganda yerni bahorda qayta haydashning hojati yo'q. Bu ekinlar kechki muddatlarda (may oyi oxirlarida) ekilganida qayta haydash zarurati tug'iladi. Chunki ekish paytida tuproq zichlashadi va uni begona o'tlar bosib ketadi. Bu holda yerni ag'darmasdan turib, yana 22 sm chuqurlikda haydab chiqish zarur bo'ladi. Poliz ekinlari ekiladigan maydonga kuzgi shudgorlash oldidan 15-20 t/ga go'ng yoki kompost, fosforli o'g'itlarning yillik normasidan 75 % va kaliyli o'g'itlarning to'liq normasini solish tavsiya etiladi. Fosforli o'g'itlarning qolgan qismi (25 %) ekish oldidan solinadi. Azotli o'g'itlarning 50 % ekish oldidan yoki ekish bilan birga, qolgan qismini esa o'simliklar 3-4 ta chinbarg yozganda oziqlantirish uchun solish kerak. O'g'itlarni solish me'yori va muddatlariga amal qilinishi, poliz ekinlaridan yuqori sifatli va shirin mevalar olinishini ta'minlaydi.

NATIJALAR

Poliz o'simliklari hozirgacha turli usullarda joylashtiriladi. Lekin quyidagi usullar eng ko'p tarqalgan:

qo'sh qatorli lentasimon (qovun)

$\frac{210+70}{2} \times 70$ sm va $\frac{280+70}{2} \times 70$ sm usullari va bir qatorli 180 x70 usuli,

2 2

qo'sh qatorli lentasimon (tarvuz)

– $\frac{280+70}{2} \times 70$ sm va bir qatorli 180 x90 sm usullari;2

qo'sh qatorli lentasimon (qovoq)

$\frac{330+70}{2} \times 70$ sm va bir qatorli 180 x90 sm usuli.

2

Bunda, 1 gektardagi o'simliklar soni tegishli ravishda qovun 8-10 ming dona, tarvuz 6-8 ming dona va qovoq 5,0-5,5 ming dona bo'ladi.

O'zbekiston sabzavotchilik, polizchilik va kartoshkachilik ilmiy tadqiqot instituti olimlari qovun va tarvuzni quyidagi qo'sh qatorli lentasimon usullarda joylashtirishni tavsiya etadilar:

tekis maydonlarda *qiyali maydonlarda*

$$\frac{270+90}{2} \times 70 \quad \frac{290+70}{2} \times 70 \text{ sm}$$

Bunda 1 gektardagi o'simliklar soni 7,9 ming dona. Ushbu ekish usullari (sxemalari) qo'llanilganida 270-290 sm keng qator oralari o'rtasidan texnologik egat olinadi, bunday egat poliz ekinlarining qator oralariga ishlov berish mahalida to'rt g'ildirakli traktorlarini (T-28X4M, barcha rusumdagi «Belarus», TTZ-100 QX, Jahongir va b.) hosilni yig'ish paytida esa 2 PTS-4-793A traktor pritsepini ishlatishga imkon beradi. Urug'lar SBU-2-4A poliz seyalkasining ikkita ekish agregati yordamida ekiladi. O'zbekiston mexaizatsiyalash va elektrifikatsiyalash ilmiy tekshirish instituti xodimlari qovun va tarvuzni 3 qatorli joylashtirish usulini taklif qilganlar. Bunda qator oralari 180 sm va o'simliklar oralig'i ham 180 sm ni tashkil etadi. 1 ga maydondagi o'simliklar 1,9 ming dona bo'ladi. O'simliklar bu usulda joylashtirilganda, SBU-2-4A seyalkasiga ekish egatlari olinadigan NPB-3 moslamasini ulab, oralig'i 1,2 m bo'lgan 3 qatorga bir vaqtning o'zida urug'lar ekiladi.

Poliz ekinlarini parvarish qilish tuproqni yumshatish, o'simliklarni yaganalash, ekinni oziqlantirish, chopiq qilish, sug'orish, palaklarini to'g'rilash, begona o'tlar va zararkunandalarga qarshi kurashni o'z ichiga oladi.

Bahor yomg'irli bo'lganda tuproq qatqalog'ini yumshatish zarurati tug'iladi. Urug'lar unib chiqmasidan oldin qatqaloqqa qarshi kurashish uchun MVN-2,8 yoki MVX-5,4 markali rotatsion motigalaridan foydalanish mumkin. Nihollar yalpi unib chiqishi bilan qatqaloqni yumshatish uchun KRX-3,6; KNB-5,4 kultivatorlari yoki MUB-5,4 mashinasiga osilgan rotatsion yulduzchalar ishlatiladi. O'simliklar birinchi chinbarg chiqarganda birinchi yaganalash o'tkaziladi, bunda har bir uyada 2 tadan o'simlik qoldiriladi. Uyada qoldiriladigan o'simliklarga shikast yetkazmaslik uchun yagana qilinadigan o'simlik qirqib olinadi. Xatosiga ivitilib, nishlagan urug'lar ekib chiqiladi. O'simliklar 3-4 chinbarg chiqarganda har bir uyada bitta rivojlangan o'simlik qoldirilib, ikkinchi yaganalash o'tkaziladi. Yaganalash bilan birga ekinlar chopiq qilinadi, bunda o'simlik atrofidagi tuproq yumshatilib, begona o'tlar yulib tashlanadi. Ikkinchi chopiq 25-30 kundan keyin, o'simliklar gullashidan oldin o'tkaziladi.

Nihollar yalpi unib chiqishi bilan qator oralarini yumshatishga kirishiladi. Sizot suvlari chuqur joylashgan yerlarda birinchi sug'orishgacha bir marta, yer osti suvlari yaqin joylashgan maydonlarda esa ikki marta kultivatsiya qilinadi. Keyingi kultivatsiyalar sug'orishlardan keyin, tuproq yetilishi bilan o'tkaziladi. O'suv davri davomida 4-5 kultivatsiyalanadi va har safar o'simlik himoya zonasi oshirib boriladi. Sug'orish egatlari KRX-3,6; KRX-4,2; KRN-5,6; KNB-5,4 kultivatorlari yordamida, 3 qatorli ekish usullarida esa MUB-5,4 mashinasida olinadi. O'simliklarni oziqlantirishda ham shu markali kultivatorlar qo'llaniladi. Traktor va agregatlarning o'simliklarga shikast yetkazmasdan o'tishi uchun kultivatoridagi pleteukladchiklar yoki NBCh-5,4 universal moslama komplek-siga kiradigan chilpigich yordamida o'simlik palaklari taraladi va rostlanadi. Tarvuz palaklarini tarash, qovun palaklarini chilpish maqsadga muvofiqdir.

Poliz ekinlari nanga o'rtacha talabchandir. Ular yer sathi quruq bo'lgan va o'simlik ildizlari joylashgan tuproqning namligi yetarli bo'lgan joylarda yaxshi o'sib, rivojlanadi.

Tuproqning o'ta nam bo'lishi o'simliklarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston sharoitida poliz ekinlari ko'pincha sug'orib yetishtiriladi. Buning uchun suv oqadigan ariqlar urug' ekish bilan bir vaqtda 22-24 sm chuqurlikda qirqiladi. Ariqlarni bunday chuqurlikda olish o'simlik ildizi atrofida namni ko'proq to'planishiga imkoniyat yaratadi. Natijada o'simlik yaxshi rivojlanib, palagi kasalliklardan saqlanadi. Shuning uchun, poliz ekinlarini o'suv davrida o'simlik ildizi joylashgan tuproq qatlami doimo nam, o'simlik palagi yoyilib yotadigan qatlami quruq bo'lishi kerak. Tuproq namligining yuqori bo'lishi o'simliklarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Poliz ekinlari uchun tuproq namligi quyidagicha bo'lishi kerak: yozgi eti qattiq qovunlar uchun tuproqning sug'orishdan oldingi namligi tuproq dala nam sig'imi bo'yicha 60-65-60 %, yoki 65-70-75 bo'lishi kerak. Tuproqning bunday namligiga gektariga 600-700 m³ miqdorida 3-4 marta sug'orish bilan erishiladi. Bu sug'orish sxemasi 0-2-1 yoki 1-2-1 hisobida belgilanib, gullash fazasidan oldin-0, qiyg'os gullash fazasida-2, meva tugish davrida-1 marotaba sug'orish demakdir. Tuproqni 60 sm chuqurligigacha nam borishi uchun yuqorida aytilgan normadagi suv bilan tekis joylarda 2 kun, nishab joylarda esa 3 kun sug'orish kerak. Tarvuz ekini uchun tuproq namligi 70-80-70 yoki 70-70-70 % bo'lishi kerak. Bunday namlik darajasi 600 m³ suv bilan 6 marotaba sug'orib hosil qilinadi. Shunda umumiy suv miqdori bir gektar yerda 3600 m³ ni tashkil etadi. Sxema tarzida bu 2-2- 2 ifodalanib, gullaguncha 2 marotaba, qiyg'os gullaganda 2 marotaba va meva tugish davrida 2 marotaba sug'orish demakdir. Qovoq o'simligining palagi juda katta, ya'ni novdalari uzun (5-7 m), barglari juda katta bo'lganligidan namlikni juda ko'p talab qiladi. Shu sababli tuproq namligi qovoq o'simligi uchun doim 80 % bo'lishi kerak (80-80-80%).

XULOSA

Qovunning bugungu kunda ahamiyati juda yuqori bo'lib, respublikamiz aholisi o'rtasida qovunning qurutilgan holdagi tayyor mahsulotiga bo'lgan talabi oshib bormoqda. Bu talabdan kelib chiqib yangi innovatsion texnologiyalarni qo'llagan holda aholiga hamyonbop, yil davomida ya'ni har qanday faslda bozor peshtaxtalaridan joy oladigan va aholi iste'moliga talabiga qarab mahsulot yetishtirib chiqarishni maqsad qilib ilmiy izlanishlar amalga oshirilib borilmoqa.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bakuras N.S., Lutsenkova K.K. Teplichnoe ovoщevodstvo Uzbekistana -Tashkent. Mexnat, 1985. 163 s.
2. Bakuras N.S., Lutsenkova K.K. Sistema zemledeliya v ovo щevodstve zaxщennogo grunta // Nauchno-obosnovannaya siste ma zemledeliya v Karakalpakskoy ASSR-Tashkent, Mexnat,1989 g. s. 144-151.
3. Zuev V.I. Atahodjaev A., Qodirhodjayev O. Himoyalangan yerlarda kochat va sabzavotlarniyetichirich. - T.: Nochir, 2010. - 280 B.
4. Zuev V.I., Ataxodjaev A. A., Asatov Sh.I., Kadirxodjaev A. K, Akramov U.I. Ovoщevodstvo zaxщishennogo grunta. -Tash kent. «Humoin Iqtisod- Moliya» 2014. 467 s.